

HASAN KÂFÎ AKHİSARÎ EL-BOSNEVÎ VE RAVZÂTU'L-CENNÂT FÎ USÛLİ'L-İTİKÂDÂT ADLI ESERİ*

Samer ALAMAİREH**

Öz

İslâmî ilimlerin her bir dalında temayüz etmiş birçok âlim ve onların günümüze kadar ulaşan değerli eserleri mevcuttur. Bunların hepsinden haberdar olmamız çeşitli nedenlerle tam olarak mümkün olamamış, haberdar olabildiklerimiz ise sınırlı sayıda kalmıştır. Tarihe mâl olmuş şahsiyetlerin görüşlerinin, hayatlarının ve kitaplarının bilinmesi günümüz bilimsel çalışmalarına ışık tutması bakımından önem arz etmektedir.

Söz konusu bu duruma örnek olarak ve bu maksadı sağlamak amacıyla kelâm alanında tanınmış olan Hasan Kâfî Akhisarî ve onun Kelâmcı kişiliği bu makalenin konusunu teşkil edecektir.

Bir süre İstanbul'da kalarak eğitim gören Hasan Kafi, bir Osmanlı alimidir. Kelâm ilminde bilinen bir isim olarak Kafi, Hanefi-Matüridiliğin Bosna'da yayılmasına katkıda bulunması ile ayrı bir payeye sahip olmuştur. Kadılık görevinin yanı sıra pek çok esere imza atan Hasan Kâfî'nin bu eserleri arasında "Ravzâtu'l-Cennat fî Usûli'l-İtikâdât" adlı eseri kelâmî görüşlerini yansıtmaları bakımından dikkatimizi çekmiştir. Bu makalede onun Kelâmcılığı ve bu alandaki görüşleri özellikle bu eseri bağlamında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hasan Kafi, İman, Ravza

HASAN KÂFÎ AQHİSÂRÎ AND HIS RAWDAT AL-JANNÂT FÎ USÛL AL-İTIQÂDÂT

Abstract

There is a significant number of scholars and their works in Islamic discipline. we are not able to know each of them and the ones we know of remain so limited. In order to shed light to our studies, it is crucial to reveal perspectives, lives and works of scholars who make our history. In order to contribute to this goal, the subject of this article will be the renowned scholar of kalâm, Hasan Kâfî Aqhisârî, and his kalâm scholarship.

* Bu makale, Dr. Öğr. Üyesi Fikret Soyal danışmanlığında hazırlanan 09.09.2014 tarihinde oybirliği ile kabul edilen "Hasan Kafi Akhisari el-Bosnevî'nin "Ravzâtü'l-Cennât fî Usûli'l-İtikâdât" Adlı Eseri (Tahkik ve Tahlil)" başlıklı Yüksek Lisans tezinden hareketle hazırlanmıştır.

** Araştırmacı, Ürdün/Amman, ORCID ID: 000-0001-9494-056X, e-mail: samer.jafar@yahoo.com

Hasan Kâfî, who studied also in Istanbul is an Ottoman scholar. Hasan Kâfî became more popular for contributing the spread of Hanafi-Mâ-turîdite in Bosnia. Apart from his duty as a qâdî, Hasan Kâfî authored numerous works. Among these works, (*Rawdat al-Jannât*), stands out for reflecting Hasan Kâfî's theological understanding. In this article, his scholarship in kalâm and his understanding of the science will be analysed focusing on this work.

Keywords: Hasan Kâfî, İmân, Rawda

Makalenin Geliş Tarihi: 08.08.2018; Makalenin Kabul Tarihi: 04.12.2018

A. Hayatı

Hasan Kâfî Akhisarî, 951/1544¹ yılında Bosna-Hersek'te bulunan Akhisar (Prusac) kasabasında doğdu.² İsmi kaynaklarda Hasan b. Turhan b. Davud b. Yakub el-Akhisârî el-Bosnevî³ er-Rûmî⁴ şeklinde geçmekte, Hasan Kâfî veya Kâfî ismiyle de tanınmaktadır. Hasan Kâfî "Nizamu'l-Ulema ilâ Hatemü'l-En-biya" adlı kitabında⁵ kendisini Hasan b. Turhan b. Davud b. Yakub el-Akhisarî olarak zikreder.

Doğum yeri İskenderiye civarı olarak kabul edilen Akhisarî daha sonra Akhisar'a göç etmiştir. Dedeleri Hıristiyan iken Fatih Sultan Mehmed Han'ın Akhisar'ı fethinden sonra Müslüman olmuştur.⁶

Tahsiline on iki yaşındayken Akhisar'da başlayan Hasan Kâfî, 974 yılında İstanbul'a gitti. 9 yıl süren İstanbul'daki yaşam serüveninden dolayı Osmanlı bilginleri arasında sayılır.⁷ Daha sonra Akhisar'a dönen Hasan Kâfî'nin eğitiminin ilk aşaması olan Akhisar'daki hocalarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

- 1 Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, (Kahire: Mat. Kostansomas, 1954-1959), II. Baskı, I: 209; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, (Beyrut: Mektebetü'l Müsenna, tsz), 233; Muhammed b. Muhammed el-Bosnevî el-Hancî, *el-Cevherü'l-Esnâ*, thk. Abdulfettah Muhammed el-Hily, (Kahire: Mat. el-Hicr, 1992), 61.
- 2 Hasan Kafi'nin doğum yeri olan Akhisar Bosna Hersek'teki Akhisar kasabası olduğundan bu durum Manisa'daki Akhisar ile karışıklığa neden olmuşsa da, bizim araştırmalarımız da onun Bosna'nın Akhisar kasabasında doğduğunu destekliyor. Ayrıntılı bilgi için bak. *Mevsuatu'l-Hadarati'l-İslamiyye*, (Amman, 1993), II: 408.
- 3 el-Hancî, *el-Cevherü'l-Esnâ*, 61; Kehhale, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, 233; *Hediyyetü'l-Ârifîn*'de müellifin nesebi Hasan b. Abdullah şeklinde geçmektedir. Bkz. İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, (İstanbul: Vekaletü'l Mearif, 1951), I: 291.
- 4 İsmail Paşa el-Bağdadî, *Îzahu'l-Meknûn*, (İstanbul: Vekaletü'l Mearif, 1947), I: 586.
- 5 el-Hancî, *Cevherü'l-Esna*, 62, Müellif bu bilginin kitabın 29. bölümünde olduğunu söyler.
- 6 Fikret Karcic, "Hanefi Mezhebi Bosna'ya Nasıl Geldi?: Hasan Kafi Akhisari'nin Silsilesi Üzerine Bir Yorum", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası, Alimler, Müesseseler ve Fikri Eseler XVI. Yüzyıl*, (2017), 105.
- 7 Karcic, "Hanefi Mezhebi Bosna'ya Nasıl Geldi,?" 106.

Çeşitli beldelelerde ve muhtelif zamanlarda kadılık vazifelerinde bulunduğu bilinen Hasan Kâfînin, bu görevini son olarak doğduğu yerde yani Akhisar'da da yerine getirip, vefatına kadar da büyük bir takva ve adaletle sürdürdüğü anlaşılıyor.⁸

“Usûlü'l-Hikem fî Nizami'l-Âlem” adlı eserini h. 1004 yılında telif ettiği kabul edilir. Bu senenin sonlarına doğru Kanunî Sultan Süleyman'ın ordusuyla beraber Eğri Kalesi'nin fethi ve Haçova Zaferi'ne katılır. Zaferden sonra kitabını Kanunî'nin vezirlerine ve ulemanın büyüklerine sunar. Yazdığı kitabı takdir edilen Hasan Kafi çeşitli taltifler alır. Ayrıca divan heyetinin kolayca istifade edebilmesi için kitabı Türkçe'ye çevirip şerh etmesi istenir. Hasan Kâfî eserini Türkçe'ye çevirdikten sonra İstanbul'a gider.

Sadrazam Damad İbrahim Paşa vasıtasıyla kitap padişaha arz edilince müellif onun iltifatına da mazhar olur. Bu vesile ile kendisine Akhisar kadılığı tekaüden ve o bölgedeki talebeye ders okutmak şartıyla tevcih edilir. Bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra muhtemelen Şevval 1007'de İbrahim Paşa kumandasındaki orduya katılarak memleketine döner.

Hasan Kâfî'nin 15 Şaban 1025 tarihinde vefat ettiği kaydedilmektedir. Ancak “Nizamu'l-Ulema” isimli eserinin bir öğrencisi tarafından istinsah edilen nüshasında vefatıyla ilgili yazılan birkaç beytin yanına da 16 Ramazan 1024 tarihi kaydedilmiştir. Akhisar'da yaptırdığı caminin yanında bulunan medresenin bitişiğindeki türbeye defnedilen Hasan Kâfî'nin kabri bugün de halk tarafından ziyaret edilmektedir.⁹

B. İlmî Kişiliği

Hasan Kâfî dil, mantık, kelam ve fıkıh gibi birçok alanda eser vermesinin yanında iyi bir siyasî bakış açısı olan bir ilmi kişilik ve karakter sahibidir. Eserlerinde bazı toplumsal ve siyasî problemleri ve onların çözüm yollarını göstermektedir.¹⁰ Siyaset alanında en önemli eseri, “Usûlü'l-Hikem fî Nizami'l-Âlem”¹¹ adlı kitabıdır. Eserin ana fikrini, “Bir toplum kendini değiştirmedikçe Allah onları değiştirmez.”¹² ayetinden hareketle oluşturmuştur. İnsanların sosyolojik olarak o dönemde yaşadıkları sorunları, bunların nedenlerini ve bu sorunları çözme yollarını değerlendirir. Hasan Kâfî'ye göre bu sorunların nedenleri şunlardır:

8 el-Hancî, *Cevherü'l-Esna*, 62.

9 Aruçi, “Hasan Kâfi Akhisari”, 327.

10 Rıdvan Bayer, “Hasan Kâfi Akhisarî'nin Hayatı ve Siyasetname Alanı İle İlgili “Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmî'l-Alem” Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Hikmet Yurdu*, 2011/IV, (8), 132.

11 Pruşçak Hasan b. Turhan b. Davud Hasan Kafi Akhisari, *Usulü'l-hikem fî nizami'l-alem*, thk., Nevfan Reça el-Hamud, (Amman: el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, 1986), 53 s.

12 er-Ra'd, 13/11.

- 1) Adalet bozulmuş, idarede ihmâl ve suistimaller meydana gelmiştir.
- 2) Dürüst ve işinin ehli olmayan kimseler çeşitli görevlere getirilmiştir.
- 3) Devlet adamları ulemanın görüşlerine itibar etmez olmuştur.
- 4) Askeri alanda özellikle savaş aletlerinin kullanılmasında ihmalkâr davranılmış, rüşvet yaygınlaşmıştır.¹³

C. Eserleri

1. Dil Sahasındaki Eserleri

a. *Risale fi Tahkiki Lafzı Çelebi*: Hasan Kâfi ilim tahsilini 983 yılında bitirdikten sonra ders halkaları kurmaya ve eser telif etmeye başladı. İlk telif ettiği eser olup “çelebi” kelimesinin etimolojisine dair küçük bir risaledir.¹⁴

b. *Temhisu't-Telhis fi İlmi'l-Belağa*: Hatip el-Kazvinî'nin “Telhisu'l-Miftah” isimli eserinin muhtasarıdır.

c. Şerhu Temhisu't-Telhis.

2. Mantık Sahasındaki Eserleri

a. *Muhtasaru'l-Kâfi mine'l-Mantık*: Bir mukaddime ile beş bölümden oluşan eserin adını müellif bazı nüshalarında *Kâfi fi'l-Mantık* şeklinde zikretmiştir.¹⁵

b. *Şerhu Muhtasari'l-Kâfi mine'l-Mantık*: Bir önceki eserin “et-Tasavvurat” adlı bölümünün şerhi olup herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.¹⁶

3. Kelam Sahasındaki Eserleri

a. *Ravzâtü'l-Cennat fi Usuli'l-İtikad*

b. *Ezharu'r-Ravzât fi Şerhi Ravzâti'l-Cennât*.¹⁷

c. *Nuru'l-Yakin fi Usuli'd-Din*: Tahavi'nin “Risale fi Usuli'd-Din” adlı kitabının şerhidir.¹⁸

d. *el-Münira*: Bu kitap Başağaç, Tayyip Okiç ve M. Hancı tarafından Hasan Kâfi'ye nispet edilse de Şabanoviç'e göre Kemalpaşazade'ye aittir.¹⁹

13 Hasan Kafi *Usûlü'l-Hikem fi Nizami'l-Âlem*, Millet Ktp., Ali Emiri Efendi, Askerlik, nr. 70.

14 Hasan Kafi, *Risale fi Tahkiki Lafzı Çelebi*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 3814; Amasya Beyazıt Halk Ktp. Nr. 918/11.

15 Aruçi, “Hasan Kâfi Akhisari”, 327, Kehhale, *Mu'cemu-l'Müellifin*, 233, Hasan Kâfi, *Muhtasaru'l-Kâfi mine'l-Mantık*, Süleymaniye Ktp. Halet Efendi, nr. 780; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid nr. 1851/5.

16 Aruçi, “Hasan Kâfi Akhisari”, 327.

17 Aruçi, “Hasan Kâfi Akhisari”, 327; Hasan Kafi, *Ezharu'r-Ravzât fi Şerhi Ravzâti'l-Cennât*, Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid nr. 2800, 3240; Millet ktp., Ali Emiri Efendi, nr. 1354, 4343; İÜ ktp., AY, nr. 2589, 5235. Hancı, a. g. e., s. 67, el-Bağdadî, *Hediyetü'l-Ârifin*, 291.

18 Hasan Kafi, *Nuru'l-Yakin fi Usuli'd-Din*, Süleymaniye Ktp. Hamidiye, nr 764.

19 Hancı, a. g. e. s. 67, Aruçi, a. g. e., s. 327.

4. Fıkıh Sahasındaki Eserleri

a. *Semtü'l-Vusûl ila İlmi'l-Usûl*: Ebu'l-Berekat en-Neseffî'nin fıkıh usulüne dair *Menaru'l-Envar* adlı eserinin muhtasarıdır. İbaresini sağlam olduğu halde bazı muğlak yerler vardır. Bunun için bu eseri üzerine “Şerhu Semti'l-Vusûl ila İlmi'l-Usûl” adlı eserini kaleme almıştır.²⁰

b. *Hadikatü's-Sılat fi Şerhi Muhtasari's-Salat*: Kemalpaşazade'nin “Muhtasari's-Salat” isimli eserinin şerhidir.²¹

c. *Risale fi haşiyeti Kitabı'd-Da'va li Sadri's-Şeria*: “Tacu's-Şeria”ya ait “Vi-kayetü'r-Rivaye” üzerine Sadru's-Şeria tarafından yapılan şerhin kısmi bir haşiyesidir.²²

d. *Seyfu'l-Kudat fi't-Ta'zir*: Hanefi mezhebinin zina konusundaki görüşlerini eleştirenlere cevap olarak kaleme almıştır.²³

e. *Şerhu Muhtasari'l-Kuduri*: Hanefi fakihlerinden Kuduri'nin el-Muhtasar'ı üzerine dört ciltlik bir şerh yazdığı söylenmişse de bugüne kadar nüshasına rastlanmamıştır. Eser büyük ihtimalle Nevîzade Atâî'nin kaydına dayanılarak zikredilmiştir.²⁴

5. Biyografi Sahasında Eserleri

a. *Nizamü'l-Ulema ila Hatemi'l-Enbiya*²⁵

6. Siyaset Sahasındaki Eserleri

a. *Usûlü'l-Hikem fi Nizami'l-Âlem*:²⁶

7. Kendisine Nisbet Edilen Eserler

a. *Şerhu Mukaddimeti's-Salah*: Hasan Kâfi bu eserin İbn Kemal'e ait olduğunu hocası ve aynı zamanda İbn Kemal'in talebesi olan Kara Yılan olarak bilinen Hacı Efendi'den öğrendiğini söylemiştir.²⁷ Hasan Kâfi'nin şerh yaptığı bu kitabın İbn Kemal'e aidiyetinde ise bazı ihtilaflar vardır.²⁸

20 İÜ ktp., AY, nr. 5317; Beyazıt Devlet, nr. 1851/1. *Şerhu Semti'l-vusûl*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 466; Nuruosmaniye ktp., nr 1336; Beyazıt Devlet Ktp. , Bayezid, nr 185/2; Millet ktp. , Ali Emiri Efendi nr. , 517, 4557.

21 Millet ktp. , Feyzullah Efendi, 719; Beyazıt Devlet Ktp. , Bayezid nr. 1851/4, 2010; Atıf Efendi ktp. , Atıf Efendi, rn. 867.

22 Aruçi, “Hasan Kâfi Akhisari”, 328.

23 Aruçi, “Hasan Kâfi Akhisari”, 328.

24 Hancı, *el-Cevherü'l-Esnâ*, s. 67, Kehhale, *Mu'cemu-l'Müellifîn*, 233; el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 291; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 209.

25 Hasan Kafi, *Nizamü'l-Ulema ila Hatemi'l-Enbiya*, Süleymaniye Ktp. , Kılıç Ali Paşa, nr. , 753; Saraybosna Gazi Hüseyin Bey Ktp, nr. 946, 3673; Orijentalni İnstitut nr. 252. Hancı, a. g. e., s. 67, ez-Ziriklî, a. g. e., 209.

26 Millet ktp, Ali Emiri Efendi Askerlik nr., 70; Süleymaniye Ktp Haci Mahmud Efendi ktp., 2879; Atıf Efendi ktp., nr. 1726, 2852 Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid nr. 1851/3, 3903; İÜ ktp., TY, nr. 1808, 3484, 3678; Kehhale, *Mu'cemu-l'Müellifîn*, 233, el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 291, ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 209.

27 İsmail el-Bağdadî, *İzahu'l-Meknun*, (Matbaa-i Behiyye), 1802.

28 bkz. el-Bağdadî, *İzahu'l-Meknun*, 1802. Bu kitabın ayrıca Şemseddin Muhammed İbn Hamza el-Fenari'ye ve Letifullah en-Neseffî'ye ait olduğu da söylenmiştir.

b. *Hadikatü's-Salah (Şerhu Muhtasari's-Salah)*: İbn Kemal'e ait bir eser olarak bilinir.²⁹

c. *Şerhu Kafîye*: İbn Hacib'in nahiv hakkındaki kitabıdır. Evliya Çelebi Seyahatname'sinde bu kitaptan bahsetmiştir.

d. *Tarihu Gazveti Akra*.

D. Ravzâtü'l-Cennat fî Usulî'l-İtikâdât Adlı Eseri ve Kelâmi Görüşleri

1. Risalenin İsmi ve Müellife Nisbeti

Hasan Kâfi'nin "*Ravzâtü'l-Cennât fî Usulî'l-İtikâdât*"³⁰ adlı "Akaid Usûlünde Cennet Bahçeleri" şeklinde tercüme edebileceğimiz eseri Arapça olup, *Ravzâtü'l-Cennât*³¹ gibi adlarla da bilinmektedir. Yine de kaynaklarda *Ravzâtü'l-Cennât fî Usulî'l-İtikâdât* adlandırması daha yaygın olarak kullanılmaktadır.³² Bu eser akaide dair konuları ihtiva etmekte olup İstanbul'da Mahmud Esad tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve Mehmed Birgivî'ye yanlışlıkla nisbet edilerek³³ yayımlanmıştır.³⁴ Aynı zamanda Mehmet Hancı tarafından Boşnakça'ya da çevirilmiştir.³⁵ Hasan Kâfi Akhisari'nin ismi, eserin ne mukaddimesinde ne metin kısmında ne hatimede geçmektedir. Söz konusu risâlenin birden çok yazma nüshaları bulunmaktadır.³⁶

2. Takip ettiği Yöntem

"*Ravzâtü'l-Cennât fî Usulî'l-İtikâdât*" bir mukaddime sekiz ravza³⁷ ve bir hatimeden oluşmaktadır. Hasan Kâfi ravzaların muhtevasını her bir ravza başında zikreder. Örneğin ikinci ravza Allah'a iman konusundadır. Benzeri şekilde diğer ravzalarda da böyle yapmıştır. Ravzanın konusunu açıkça zikreden Hasan Kâfi direkt konuya girer, diğer grupların görüşlerini ele almaz.

Hasan Kâfi şer'i (ayet ve hadisler) ve aklî delillerin kullanılmasına önem vermiştir. Eserini fasih bir Arapça ve Arap diline uygun gramer kuralları ile

29 Aruçi, "Hasan Kafi Akhisari, 328.

30 Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 297. 4.

31 Süleymaniye Ktp., M. Hilmi-F Fehmi, 297. 4.

32 el-Bağdadî, *İzahu'l-Meknun*, 586; Bağdadî, *Hidayetu'l-Arifin*, 291, Zirikli, *el-A'lâm*, 209.

33 Örnek nüsha olarak bkz.: Giresun Yazmaları, Süleymaniye Ktp. 297. İlk sayfada ve son sayfada 11A'da aynı durum söz konusudur.

34 İmam Mehmed Birgivî, *Cennet Bahçeleri*, trc. Mehmet Emre, (İstanbul: Çile Yay., 1976).

35 el-Hancı, *el-Cevherü'l-Esnâ*, 67; Aruçi, "Hasan Kâfi Akhisari", 327.

36 Hasan Kafi b. Turhan b. Davud el-Akhisari el-Bosnevi, *Ravzatü'l-Cennat fî Usulî'l-Itikadat*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, Nr. 297, 4; Dügümlü Baba, Nr. 297, 4; Giresun Yazmalar, Nr. 297. 484; Mihrişah Sultan, Nr. 297. 4; Hacı Mahmud Efendi, Nr. 297. 4, Süleymaniye Ktp., Fatih, Nr. 297. 4; Yahya Tevfik, 297. 3, Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa, 297. 4; Süleymaniye Ktp., M. Hilmi-Fehmi, 297. 4.

37 Risâlesini sekiz bölüme ayırarak her bölüme bir ravza olarak adlandıran Hasan Kafi'nin bu ravzalardaki konu sıralaması şu şekildedir: Birinci Ravza, Hakikatü'l İman; İkinci Ravza, Allah'a İman; Üçüncü Ravza, Meleklerle İman; Dördüncü Ravza, Kitaplara İman; Beşinci Ravza, Peygamberlere İman; Altıncı Ravza, Ahirete İman; Yedinci Ravza, Tekrar Dirilişe İman; Sekizinci Ravza, Kadere imandır.

yazmıştır. Eserin dili oldukça basittir. Bazı küçük hataların bulunmasına rağmen metin okumasında herhangi bir problemle karşılaşmaz. Bu yönüyle okurlara okuma noktasında herhangi bir zorluk ve sıkıntı çıkarmaz. Okurun olayların sırasını unutmaması için birçok detayı atlar. Eser sırasıyla Allah'a, meleklerle, kitaplara, ahiret gününe, öldükten sonra dirilmeye, kadere iman konularını kalamî bir üslub ile ele alır.

3. Muhtevası

Birçok alanda telifleri bulunan müellifin kalam alanında "Ravzâtu'l-Cennât fî Usûli'l-İtikâdât" adlı eseri kısa bir mukaddimeden ve eserin asıl bölümünü oluşturan bölümden sonra hatime ile sona erer.

Müellif mukaddimeye isti'aze, besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Sonrasında her insanın gücü nispetinde Vacibu'l Vücut olan Allah'ın sıfatlarını bilmek ve bu bilgi ile taklidi imandan tahkiki imanı elde etmekten sorumlu olmasından bahseder.

Müellif yararlandığı kaynakları zikrettikten sonra bu kitapların çoğunlukla aynı şeyleri yazdıklarını taklitten öteye geçemediklerini söylemiştir.

Eser ana konusu itibariyle Cibril Hadisi olarak meşhur olmuş hadisin iman ne olduğu sorusuna Peygamber Efendimiz'in cevap olarak verdiği yedi iman esasını içermektedir. Her bir iman esasını ravza (bahçe) olarak isimlendiren müellif sekizinci ravzayı ise iman hakikati olarak kabul etmiştir.

Bu çerçevede şimdi eserin ravza olarak isimlendirilen her bir bölümünün kısaca tanıtımı yapılacaktır.

Birinci Ravza: Hasan Kâfi bu bölüme öncelikle kendisinin Hanefi Mezhebi'nden olduğunu belirterek başlamış ardından imanın tarifini yapmıştır. İman lugat bakımından tasdik yani haber verenin hükmüne inanıp kabul etmek ve teslim derecesinde onu doğrulamaktır. Şer'î manası ise Allahu Teâlâ'nın varlığını ve birliğini, Peygamberlerin Allah'tan getirdiği herşeyi kalben tasdik etmektir.

İman kalbin fiilidir, ikrarın aksine düşme ihtimali yoktur. Yani ikrar iman hakikatine girmez. Çünkü Allahu Teâlâ kalbdeki inancı, başka müslümanlara açıklamayı, o kimse hakkında İslamî hükümlerin icrası için vacip kılmış bulunmaktadır.³⁸ Kim kalbiyle tasdikte bulunur, diliyle ikrar etmezse her ne kadar dünya hükümleri bakımından mümin sayılmasa da Allah katında mümindir. Dil ile ikrar mevcut, kalp ile tasdik bulunmadığı aksi durum ise hiç

38 İmânın tanımında ikrardan bahsedilmesi kelâmcılar tarafından genellikle İslami hükümlerin uygulanmasına bağlı olarak değerlendirilmiştir. İmân açısından asli unsur tasdik olup mezheplerin algı ve kabullerine göre "amel" ve "ikrar" da bu tanımlamalara dahil edilmiştir. Müellif burada genel olarak sünni kelâmcıların kabulünde bulunduğu gibi ikrarı dünyevi şartlar içerisinde mü'min-kafir ayırımı açısından gerekli görmektedir.

şüphesiz karşıt sonuçları doğuracaktır. Hangi ferd ikrar ve tasdiki kendinde toplarsa ona “Ben hakiki mü’minim” demek doğru bir hareket olur. Zira imanda şek küfre götürür.

Aynı şekilde ameller imanın hakikatine dâhil değildir. “Kim bir mü’min olarak salih amellerde bulunursa”³⁹ ayet-i kerimesi bu noktayı açığa çıkartmaktadır. “Şart meşrutun dışında kalır.” Sahih olan hüküm de budur. İmam Matüridî ve Ebu Hanife de böyle ifade etmiştir. Bu görüşe İmam Malik, İmam Şafiî ve Evzaî muhalefet etmiş ve şöyle demişlerdir: İman kalb ile tasdik, dil ile ikrar ve rükünler ile amel etmektir. Yani ikrar ve amel onlara göre imanın hakikatindedir. Bu yüzden imanın artıp eksilmesini caiz görmüşlerdir. Tabi ki bunlara karşı Matüridîlerin de akli ve nakli itirazları vardır. Mesela aklî olarak mürtekb-i kebire ya da sağira Eşarilere göre kafir olur. Zira bu cüzlerden biri bulunmadığı zaman diğer cüzler üzerine iman hükmü yüklenemez. Nakli olarak ise Cibril hadisinde imandan sual edildiği sırada Peygamberimizin ona “Senin Allah’a, meleklerine... inanmandır.” buyurmuş, ikrarda bulunman ve amel etmendir dememiştir.

Hasan Kâfi aynı şekilde iman sadece ikrardır diyen Kerramiyye, iman sadece tasdiktir diyen Beşir Gıyas ve İbn Ravendi ve imanın marifetten ibaret olduğunu savunan Cehmiyye’nin bu kanaatlerinin kabul edilemeyeceğini açıklamıştır.

İman tektir ve mü’minler iman açısından eşittir.⁴⁰ Onlar arasındaki üstünlük ancak takva iledir. İmanın hakikati artıp eksilmez. Çünkü kesinlik derecesine ulaşmış imanda artma ya da eksilme düşünülemez. Allah Teâlâ’nın “İmanlarını artırır.”⁴¹ kavli vahyin nüzûlü ile alakalıdır.

Taklidî iman sahihtir. Fakat mukallid bireysel çabayı terk etmekten dolayı asi sayılır. Hasan Kafi birinci ravzanın nihayetinde Allah’ın dininin tek olduğunu onun da İslam olduğunu belirtir.

İkinci Ravza: Allah’a iman hakkındadır. O Vacibu’l-Vücut’dur. Hasan Kâfi bunula ilgili bazı akli ve nakli deliller zikreder. Bir sanat eserinin varlığı onun bir sâni-i hakikisinin olmasını gerektirir. Aynı şekilde Allah tektir. Eğer iki ilah olsaydı onlardan biri diğerine muhalefete gücü yetmezse o zaman aciz sayılır. Ama buna güç yetirseydi bu sefer de diğer ilah aciz olurdu. Allah şu ayette bu konuya işaret etmiştir:

39 Taha, 20/112.

40 İmanın tanımlamasında zikredilen tasdik, ikrar ve amel unsurlarından esas olan ve imânın özünü teşkil eden tasdiktir. Bu açıdan müminlerin iman bakımından karşılaştırmaları yapıldığında tasdik dikkate alınarak bütün inananların eşit olduğu zikredilir. Ebu Hanife de Mü’minlerin tasdik yönüyle eşit, aralarındaki derece farklılığının ise amel yönüyle olduğunu savunur. Bkz. Ebu Hanife, *el-Fikhu’l-ekber* s. 75.

41 el-Enfal, 8/12.

“Eğer Allah’tan başka Tanrılar olsaydı bunların her ikisi de muhakkak harap olurdu.”

Hasan Kâfi bu bölümde Allah Teala’nın zatı ile kâim olan hayat, ilim, irade, tekvin, kelam, semi, basar gibi ezeli sıfatları olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda Allah Teala’nın şey olduğunu fakat diğer şeyler gibi olmadığını; cevher, cisim, araz da olmadığını, bir suret sahibi olmadığı gibi hududu ve nihayetinin de olmadığını belirtir.

Bazı ayet ve hadislerdeki haberî sıfatlardan murad olunan mananın hakikatine inanıp ne kastedildiğini bilmeyi Allah Teala’ya bırakmak evlâdır. Selef-i Salihin’in re’yi böyle olduğu gibi Yüce Allah’ın şu sözü de bunu göstermektedir: “Halbuki onun tevilini Allah’tan başkası bilmez.”

Allah Teala ezeli ilmine binaen dilediğine hidayet eder, dilediğini de saptırır. Bu, kullarının kendi irade ve ihtiyarı iledir. Cebir ile değildir. Yüce Allah ahirette cennet ehline ihatasız ve bir keyfiyete bağlı olmaksızın cemalini gösterecektir.

Bu bölümün sonunda Hasan Kafi cenaze duası ve yağmur duasından yola çıkarak sadaka ve duanın hem ölümlere hem de dirilere tesir ve faydasının olduğunu aktarır.

Üçüncü Ravza: Meleklerle iman hakkındadır. Onlar canlı varlıklar terkinde ruhani varlıklardır. Farklı şekillere girebilirler. Erkek ve dişi olarak vasıflandırılmazlar. Çünkü bu konuda bir nakil yoktur ve akılda zaten bunu kavrayamaz. Bilakis onlar şerefli kullardır. Allah onları kudretinin hucceti olarak ve hizmetçi olarak yaratmış, gerek duyduğu veya yardıma ihtiyacı olduğu için yaratmamıştır. Melekler Allah Tealanın en güçlü ordusudur. Meleklerin üç tane idareci mahiyette başı vardır. Vahiy ile görevli Cebrail, Tabiat olayıyla görevli Mikail, Sur’a üflemeyle görevli İsrail. Azraile gelince o da ruhları kabz ile vazifelendirilmiştir. Bu meleklerin bir kısmı gökyüzünde veya yeryüzünde, bazısı cennet veya cehennemde, diğer bir kısmı insanların amellerini yazmada, bir grubu ise ölümden sonra sorguya çekmede vazifelidirler.

İnsanoğlunun melekleri göremeyişi güzellikleri ve heybetleri sebebiyle onlara bakmaya güç yetiremeyişlerindedir. Meleklerin peygamberleri insanların avamından üstün, insanların peygamberleri ise onların peygamberlerinden üstündür. İnsanların avamı da meleklerin avamından üstündür.

Harut ve Marut’a gelince bunlar iki melektir. Onlardan ne küfür ne de isyan sadır olmuştur. Halka öğüt verirler ve “Biz, bir imtihanız. Sakın küfretmeyin.” derlerdi. Halka sihir öğretirlerdi. Sihri öğretmek küfür değildir. Ancak, caiz olduğuna inanmak ve sihirle iş görmek küfürdür.

İblis ise o meleklerden olmayıp cinler grubundandır. Meleklerin arasında gizlenmişti. Rabbi'nin emrinden dışarı çıkmasından dolayı Allah da onu ve taraftarlarını imtihan için insanlar üzerine musallat etti. Bu sebeple insanoğlu şeytanları asıl surette göremezler. Çünkü o suretleri pek çirkin ve hoş olmayan bir görünüştedir. Cin ateşten yaratılmıştır. Şeytanlarda olduğu gibi bunlar da gözle görülmezler. İnsanlar gibi cinler de mükellef bulunmaktadır.

Dördüncü Ravza: Kitaplara iman hakkındadır. Bunların tamamı Allahu Teala'nın kelimidir ve onlar birer hitaptırlar. Tevrat Hz. Musa'ya, Zebur Hz. Davud'a, İncil Hz. İsa'ya ve Kur'an-ı Kerim Hz. Muhammed (sav) 'e indirilmiştir. Nüzülü ile görevli meleğin ya da tebliğ ile vazifeli peygamberin bu vahyin nazmında veya manasında herhangi bir tasarrufu söz konusu değildir. Bilakis onlar kendilerine vahyedildiği şekilde halka tebliğ etmişlerdir. Yüce Allah bu mezkur kitaplardan başka isimlerini bilmediğimiz kitaplar ya da sahifeler de indirmiştir.

Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelimidir. Fakat yaratılmış değildir. O, mushaflarda yazılmış, kalplerde korunmuş, dillerde okunmuş, kulaklarla dinlenmiştir. Kur'an'ın beşer sözü olduğunu iddia eden küfre düşmüş olur. Bunun sebebi peygamberi ve Kur'an'ın ayetlerini inkardan dolayıdır.

Beşinci Ravza: Peygamberlere iman hakkındadır. Allahu Teâlâ bir rahmet ve fazilet olarak müjdeleyici, uyarıcı, din ve dünya işlerinden muhtaç oldukları şeyleri açıklayıcı olarak insanlara insan olan bir peygamber göndermiştir. Zira insanların akılları birbirinden farklı ve kişilikleri de değişiktir. Yüce Allah onlara bazı insani lezzetler ve şehvetler yerleştirmiştir.

Peygamberlerin hepsinin getirdikleri şeyler doğrudur. Allah'ın onlara olan lütfu ile günah işlemekten korunmuşlardır. Kendilerine indirilen vahiyde herhangi bir tahrif ve tebdil yapmazlar. Çünkü vahye indiği şekliyle uymak zorundadırlar.

Peygamberler ilahi vahiy ve mucizelerle desteklenmişlerdir. Allahu Teala onlara melek gönderip kitap indirerek bu desteği yapmıştır. Peygamberlerin tümü kendilerine indirilen vahiy tebliğ ve beyan etmişlerdir. Hiçbirinin bu konuda bir farkı yoktur. Allah Teâlâ'nın sayısını bilmediğimiz çoklukta gönderdiği peygamberler vardır.

Hasan Kafi "Rasul" ve "Nebi" arasındaki farkı da açıklamıştır: Rasul, Allah'ın halka hükümlerini tebliğ için Allah'ın kitap ve ilhamla peygamber gönderdiği insandır. Nebi ise melek vasıtası ile vahiy gönderilen yahut kalbine ilham olunan veya rüya yoluyla uyarıda bulunulan kimsedir. Kendisinin kitabı bulunsun bulunmasın nebidir.

Nübüvvet ve risalet kesbi değildir. Bilakis Allah Teâlâ'nın dilediği kuluna verdiği bir mertebedir. Peygamberlik ancak mucize izharı ile sabit olur. Mucize muhataba meydan okuyarak izhar edilen harikulade işlerdir.

Evliyadan meydan okuma olmaksızın zuhur eden harikulade olaylara ise keramet denir. Veliler masum olan peygamberler seviyesine çıkamazlar. Bir peygamber bütün velilerden daha faziletlidir. Kadından, köleden ve yalancıdan peygamber olmaz. Çünkü kölelik küfrün eseridir. Nübüvvetin şartı ise akıl ve dindir. Bu iki şart kamil anlamda kadında bulunmamaktadır. Peygamberleri tasdik etmek vaciptir. Fakat yalancı bir şahsı tasdik vacip olmaz.

Peygamberlerden ulu'l-azm sahibi olanlar: Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed aleyhimusselamdır. Zülkarneyn ve Lokman'ın peygamberliklerinde ihtilaf olduğundan katî bir ifade ile peygamberliğine hükmetmemeli, evla olanı bu hususta sükût etmektir. Peygamberlerin ilki Âdem (as), en faziletlisi olan Hz. Muhammed ise insanların hepsine gönderilmiştir. Onun Miracı, uyanık bir halde iken, cesediyle Mescid-i Aksa'ya kadar gidişi kitap ile sabittir. Şeriatî herhangi bir neshe uğramaksızın kıyamete kadar bakidir.

Peygamberlerden sonra insanların en hayırlısı Ebubekir (r.a.) 'dir. Sonra sırasıyla Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali 'dir. Bunlar "Hulefa-i Raşidîn" dir. Halifelikleri ise bu tertib üzeredir ve otuz yıl sürmüştür.⁴²

"Aşere-i Mübeşşere"nin cennetlik olduklarına şahadet edilir. Bunlardan başka kimse için cennetlik veya cehennemlik olduğu hakkında şahidlik yapılamaz. Ancak "Mü'minler, cennet ehlinde; müşrikler ise cehennem ehlinde" şeklinde şahitlik yapılabilir.

Peygamber Efendimizin zevceleri ile zürriyetinden gelen çocukları ve torunları ile ashabının hayırda ve saadette diğer mü'minlerden ileride oldukları umulur.

Müslümanların başlarına bir imam (devlet başkanı) nasbetmek icma ile vaciptir. Çünkü birçok vaciplerin yerine getirilmesi imam nasbına dayalı bulunmaktadır. Hükümlerin yerine getirilmesi, cezaların uygulanması, askerlerin techizatı ve sınırların himayesi gibi işler imamın yerine getirmesi gereken ameliyelerdendir.

İmamın Kureys'ten olması, kemal ve tam bir velayet sahibi olması gerekir. İmam fasıklık ve günahkarlık dolayısıyla azledilemez. Çünkü Hulefa-i Raşidîn'den sonraki halifelerde bu gibi haller görülmüş fakat selef alimleri bunlara itaate devam etmişler ve başkaldırmamışlardır.

42 Resul-i Ekrem (s. a. v.) buyurur ki: Halifelik, benden sonra, otuz sene (devam edecek) dir sonra saltanata dönecektir.) Zeynüddin Muhammed Abdurraufel-Menavi, *Feyzü'l-Kadir Şerhu'l-Camiu's-Sağir*, (Beyrut: Darül-Marif, tsz.), II-III: 509.

Altıncı Ravza: Ahirete iman hakkındadır. Ahiret günü, aniden bir sayha ile Allah'ın diledikleri haricinde her şeyin helak olacağı gündür. Alem bir müddet harap halde kalacak, Allah'tan başka her şey helak olacaktır. Sonra Allah Teala melekleri diriltecek, gök yarılacak, güneş dürülecek, ay karara-cak, yıldızlar dökülüp saçılacak ve arz üstünde olan şeylerin yıkılacağı bir şekilde sarsılacaktır. İsrâfil (as) insanlara Allah'ın toplanmalarını emrettiğini şeklinde çağrıda bulunacaktır. Allah Teâlâ yağmur gönderecek ve cesedler tekrar dirilecektir. Sur'a ikinci üfürülüş ile ruhlar ait oldukları cesedlere dağıtılır. Peygamberlerin ve âlimlerin aklen ve naklen icmaı bulunan kıyamet bu şekildedir. Kıyamet kopmadan önce zuhur edecek bazı alametler vardır:

1) Deccalin Çıkması: Bir gözü kör, saçları dağınık, beraberinde cennet ve cehennem bulunan, iki gözünün arasında "Kâfir" yazılı bir kimsedir. Yeryüzünde kırk gün dolaşacak ancak Mekke ve Medine'ye giremeyecektir.

2) Nüzulü İsa: Hz. Muhammed'in şeriatı üzerine amel edecek, Deccal'i öldürecektir. Yeryüzünde bir müddet kaldıktan sonra vefat edecek ve Müslümanlar onun cenaze namazını kılıp toprağa vereceklerdir.

3)Ye'cuc ve Me'cuc'un Çıkması: Yafes ibn Nuh'un oğullarındandır. Ademoğulları'nın onda dokuzunu teşkil eder. İnsanları öldürürler. Allah onları Hz. İsa'nın duası vesilesiyle helak eder.

4) Güneşin batıdan doğması: Bu durumu halk gördüğünde artık onların iman etmeleri kendilerine fayda vermeyecektir.

5) Dabbetü'l-Arz'ın Çıkması: Boyu altmış ziradır. Musa'nın asası ve Süleyman'ın mührü onun yanındadır. Elindeki asa ile müminin yüzüne dokunur ve yüzü bembeyaz olur. Aynı şekilde kafirin yüzüne de vurur ve yüzü kapkara olur.

Allahu Teala bir rüzgar gönderir ve müminlerin hepsi ölür. İnsanların şerhileri kalır ve kıyamet onlar üzerine kopar.

Ahiretin ilk safhası berzah alemi ve bununla ilgili sual, nimet ve azap gibi hükümlerdir. Asılmakla veya yırtıcı bir hayvanın yemesi ile vefat etmiş kişi ister gömülsün ister gömülmesin ehil olduğu yere ulaşır.

Yurt üç türdür: 1) Dünya Yurdu, 2) Berzah Yurdu, 3) Karar Yurdu

Sayılan üç yurdun her birine mahsus ruh ile beden ilişkisi vardır. Bu ilişkinin en kamil olduğu cesedlerin diriltildiği gündür. Çünkü bundan sonra vücut ne uyku ne ölüm ne de fesada maruz kalır.

Yedinci Ravza: Öldükten sonra dirilme hakkındadır. Vücut asıllarının ruhlarıyla birlikte mutlak olarak iade edilmesidir. Bu olay akıl ve nakil yolu-

la sabittir. Bu diriliş, cismin değişikliğe uğramasından ve parçaları birbirinden ayrıldıktan sonra bütün özellikleri ile evvelki tabiatın bir iadesi değildir. Bu varlıkları ilk defa var etmeye gücü yeten Rabbimizin bu halet üzere geri getirmeye gücünün yetmesi daha kolay bir şeydir.

Kıyamet günü öldükten sonra dirilme, dünyadaki amellerin karşılığının verilmesi içindir. Çünkü dünya sınama yeri ahiret ise yapılanların karşılığının verileceği yerdir. Cennet ve cehennem sonsuzdur. Âdem-Havva kıssası buna delalet eder. Cennet ve cehennem ve onların ehli ebedi olarak yok olmazlar.

Sekizinci Ravza: Kadere iman hakkındadır. Kaderin aslı Allah Teâlâ'nın yarattıkları hakkındaki bir sırdır. Bu sırta ne bir mukarreb melek ne de bir peygamber muttali olmuştur. Allah kaderi kendi ilmine tahsis etmiştir. Çünkü ilim iki çeşittir:

1) Halk arasında mevcut olan ilim. Yani şeriat ilmi.

2) Halk arasında bulunmayan ilim. Bu da Allah'ın yarattıklarından gizlediği ve onları bu ilmin ilahi meramını incelemekten nehyettiği kader ilmidir.

Mevcut olan ilmi yani şeriatî inkâr etmek küfürdür. Aynı şekilde kader ilmini bildiğini iddia etmek de küfürdür. İman şeriatî kabul ile ve kader ilminin künhünü öğrenme isteğini terk ile olur. Zira kader ilminde derinleşmek rububiyet hükümlerinde münazaaya sebep olur.

Kadere iman kulun hayır veya şer her şeyin Allahu Teâlâ'nın takdir ettiği ve ezeli ilminde bulunduğu şekilde gerçekleşeceğine inanmaktır. Bundan dolayı Allah'ın takdirî iradesiyle bir takdirdir.

Levh-i mahfuz'a ve kaleme inanmak da kadere imandandır. Levh-i mahfuz'da olan şeylerin hepsi Allah'ın Hz. Adem'in zürriyetinden almış olduğu söz ile kaim bir kaddedir. Allah Teâlâ cennete ve cehenneme girecek olanların sayısını belirtmiştir ve bunda bir artma ya da eksilme olmayacaktır.

Kulların fillerinin hepsi Allah'ın yaratması ileler. Her ne kadar kullar sevap kazanacakları veya azaba uğrayacakları amelleri ihtiyarî olarak seçiyorlarsa da Allah Teâlâ yaratan, kul ise bu filleri kesb edendir. Takdir olunmuş şey değişik iki ayrı kudretin altına girmektedir.

Kesb, failine dönen, yarar veya zarar ihtimali de bulunan bir fiildir. Teklifin aslı zahiri istitaattır. Bu istitaat takat, temkin, doğru sebepler ve doğru aletlerdir. Bunlar fiilden öncedir. Hükümler de bu istitaate taalluk eder. Zira istitaatten önce teklifin olması mümkün değildir.

Batınî istitaate gelince Allah Teâlâ onu işin yapılmasına yakın icad eder. Bu fiille beraberdir. Batınî istitaate hükümler taalluk etmez. Çünkü bunlar

kulun takati dâhilinde değildir. Batınî istitaat taatlerde “Tevfik” olarak isimlendirilirken, isyanlarda ise “Hızlan” olarak isimlendirilir.

Helal ya da haram her şey Allah’ın katından bir rızıktır.

Eserini Cibril Hadisinde sayılan hususlar üzerine bina ettiğini söyleyen Hasan Kâfi, sekizinci bölümü imanın hakikatine ayırmıştır. Buraya kadar anlatılanlar daha çok Akhisari’nin eseri çerçevesinde idi. Burada bahsedilen her bir meselenin bir kelam problem olduğunu dikkate alınarak ikinci bölümde bunlar daha ayrıntılı bir şekilde işlenecektir.

E. Ravzatü’l-Cennât Adlı Eseri Çerçevesinde Hasan Kâfi’nin Kelâmi Görüşleri

1. İman Kavramı

İman sözlükte “emn” ve “eman” köklerinden türemiş olup, “if’al” kalıbında masdar olup, emn, emanet ve tasdik anlamlarına gelir. Emanet, nefsin sükûnet ve huzura ulaşması, korkudan kurtulmasıdır. “Ona iman etti.” demek, gerçekte, “Onu yalanlamadan ve muhalefetten emin kıldı.” demektir. Buna göre “emn” “korku”nun zıddı olmaktadır. “Emanet” ise “ihamet”in zıddı⁴³ olup “güven vermek” anlamına gelmektedir.⁴⁴

İman kelimesinden türeyen “mü’min” kelimesi, Kur’an’da Allah’ın ismi olarak kullanılmaktadır. “O, öyle Allah’tır ki, O’ndan başka ilah yoktur. Melik, Kuddûs, Selam, Mü’min, Müheymin, Aziz, Cebbar ve Mütekebbir’dir.”⁴⁵ ayetinde “mü’min” kelimesi, Allah’ın isimlerinden biri olarak zikredilmektedir. Allah hakkında kullanıldığında; kuluna verdiği sevap va’dine sadık kalan veya dostlarını ahirette azap ve zulümden emin kılan anlamına gelmektedir.⁴⁶

İman kelimesinin, Hz. Muhammed’in getirdiği dinin ismi olarak, ‘İnananlar, Yahudiler ...’⁴⁷ ayetinde olduğu gibi ve “övme” (medh) için kullanıldığı, bunun da kişinin tasdik yoluyla hakka boyun eğmesi olduğu söylenmiştir.⁴⁸

43 Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyya İbn Faris, *Mu’cemu Makayis’l-Lugat*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, (Mısır: 1969) I: 133; el-Huseyn b. Muhammed er-Râgibel-İsfehani, *el-Müfredat fî Garîbi’l-Kur’ân*, (İstanbul, 1986), 30; Cemaluddin Muhammed İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, (Beyrut: 1968) XIII: 21; Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdilkadir er-Razi, *Muhtaru’s-Sihah*, thk. Muhmud Hatır, (Beyrut: 1415/1995), 11; Ebü’lhasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammad b. Ali el-Cürçani, *et-Ta’rifat*, (İstanbul: el-hac Halil Efendi Mat, tsz.), 60; Eyyub b. Musa el-Hüseyini el-Kefevi Ebu’l-Beka, *Kitabu’l-Külliyat Mu’cemun fi’l-Mustalahat ve’l-Furuki’l-Lugaviyye*, thk. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısırî, (Beyrut: 1992), 212.

44 İbn Faris, a. g. e., I, 133.

45 el-Haşr, 59/23.

46 İbn Faris, a. g. e., I, 133; İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, 8, 26.

47 el-Maide, 5/69.

48 el-İsfehani, a. g. e., 31.

İman, Arap dilinde mutlak olarak “tasdik” anlamına gelir.⁴⁹ Allah Teâlâ'nın, Yusuf (a. s.) ve kardeşlerinden haber verdiği, “Ama biz doğru söyleyenler olsak da, sen bize inanmazsın.”⁵⁰ ayetindeki “inanmazsın” kelimesi, “tasdik etmezsin” anlamındadır.⁵¹

el-Cürcani , “İman”ı beş kısma ayırmaktadır:

1- İman-ı matbu': Bu, meleklerin imanıdır.

2- İman-ı ma'sum: Peygamberlerin imanıdır.

3- İman-ı makbul: Mü'minlerin imanıdır.

4- İman-ı mevkuf: Bid'atçıların imanıdır.

5- İman-ı merdud: Münafıkların imanıdır.⁵²

Herşey zıddı ile kaimdir ilkesi gereğince, imâna bu yönüyle bakıldığından onun zıddının 'küfür' olduğu görülmektedir. Küfür ise tekzib anlamına gelir. Tekzib, tasdikın zıddı olarak bilinir.⁵³

İman ve ilgili meselelere dair tartışmaların çok erken dönemlerde başladığı bilinmektedir. Sahabe ve tabiin toplumlarında farklı gruplar arasında siyasi ihtilaflardan kaynaklanarak çıkan çatışmalar zamanla dini bir kisveye bürünmüş bundan dolayı da iman-küfür ve büyük- küçük günahların tarifinde ve mürtekib-i kebirenin imanî durumu hakkında çeşitli ihtilaflar çıkmıştır.

Burada müellifimizin benimsemesinden dolayı Ebu Hanife ve Ebu Mansur el-Matüridî'nin görüşleri öne çıkarılmakla birlikte esasen Kelam ekolleri açısından genel değerlendirme yapılacaktır. Zira Hasan Kâfi “Ravzâtü'l-Cennât fî Usûli'l-İtikâdât” adlı eserinde bu hususu özel olarak dile getirir:⁵⁴

İman ve İslam kavramları üzerinde duran Hasan Kâfi, İmam Maturidî gibi âdem, insan ve adam kelimelerinde olduğu gibi lafızları farklı ama mana bakımından ikisinin de aynı anlama geldiğini savunur.⁵⁵

49 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, XIII: 21; Ebu'l-Muin Meymun b. Muhammed en-Nesefi, *et-Temhid fi Usuli'd-Din*, thk. Abdulhayy Kabil, (Kahire: 1408/1987) 99; *Tabsiratü'l-Edille*, Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah Kısmı, N.: 1128 29; el-Cürcani, *et-Ta'rifat*, 40; Ebu'l-Beka, *el-Külliyat*, 212.

50 Yusuf, 12/17.

51 en-Nesefi, a. g. e., 99-100.

52 el-Cürcani, a. g. e., 40.

53 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, VII, 295; er-Razi, *Mutaru's-Sihah*, 131; el-İsfehani, *el-Müfradat*, 350-51; Ebu'l-Beka, a. g. e., 112, 217; el-Cürcani, *et-Ta'rifat*, 60.

54 Hasan Kafi, *Ravzâtü'l-Cennât fî Usûli'l-İtikâdât*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 297. 4, vr. 3A, vr. 4A.

55 el-Maturidî, a. g. e., s. 395.

2. İmanda İstisna Meselesi

Kelam literatüründe istisna “İnşallah müminin” manasına kullanılır. Bu şekilde bir kullanımın istisna imanı olarak adlandırılması ve bunun da şüphe manası taşıması nedeniyle, bu tip bir ifade ile tanımlanan bir imânın caiz olup olmadığı kelâmcılar arasında tartışma konusu olmuştur.⁵⁶ İstisna imanı; tarifi, unsurları, amelle olan ilişkisi gibi konular bağlamında ortaya çıkmış bir meseledir. İmanda istisnayı kabul eden gruplara “Şekkakiyye, şukkak” denildiği de bilinmektedir.⁵⁷

Kelâm kitaplarında imân konusu ile ilgili olarak gündeme gelen bu meselede Hasan Kâfi de eserinde buna değinmektedir; Ona göre kalp ile tasdik ve dil ile ikrarı birleştirerek iman etmiş kimsenin “Ben hakikî Müslümanım” demesi doğru olur. Eğer bu imanında en ufak bir şüpheye düşerse kâfir olur.⁵⁸

İmânda en küçük bir şüphe ve tereddütün olmamasından hareketle Hasan Kâfi'nin dile getirdiği bu görüş tamamen Matüridîlerinkine uygundur. Onlara göre imanda bir şeyi istisna etmek yani “Ben inşallah müminim” demek şüpheyi gerektirir, imanda şüphe ise kişiyi kâfir yapar.⁵⁹

Konuyla ilgili İmam Matüridi “Bize göre iman hiçbir istisna vb. yapmadan “Ben müminim” demektir ve her türlü istisnayı terk etmektir.”⁶⁰ diyerek aslında imânda açık bir netliğin bulunması ilkesinden hareket etmiştir.

3. Mukallidin İmanı Meselesi

Tahkik derecesine geçmeyerek taklidi iman seviyesinde kalan birinin imânı ile alakalı olarak Hasan Kâfi eserinde çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre mukallid her ne kadar imanını tahkik etmemekten dolayı günahkâr olsa da, imanının sahih olduğuna işaret eder.⁶¹ Bu görüşüyle Hasan Kâfi, Matüridîlere benzer bir görüşü savunarak Matüridi mezhebine bağlılığını bir kez daha teyid etmiş olmaktadır.

Eserinde avamın imanı ile alakalı bazı hususlara da değinen Hasan Kâfi'nin, diğer konulara göre bu meseleyi daha yüzeysel bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Konuyu özetlerken bu meselede İmam Matüridî ve tabiiîlerinin avamın imanının sahih olduğunda icma ettiklerine vurgu yapmıştır.⁶²

56 a. g. e, s. 388-389.

57 Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev: Ethem Ruhi Fığlalı, 150, 173.

58 Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 297. 4, vr. 3B, 10.

59 Nureddin Sabunî, *el-Bidaye*, 89.

60 el-Matüridî, *Kitabu't-Tevhid*, 388.

61 Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 297. 4, vr. 5B, 11.

62 Abdurrahim b. Ali Şeyhzade, *Nazmu'l-Feraid Vecem'u'l-Fevaid*, I Baskı, (Kahire: h.1317) 42.

4. Allah'a İman

İmânın özünü ve esasını teşil ettiği için Allah'a İman, Hasan Kâfi'nin üzerinde daha fazla durduğu bir mesele olarak görülmektedir. Bu konuda birçok tafsilatlı kelâmî meselelere girmiş, aklî ve naklî pek çok delil sunmuştur. Bunun sebebi ulûhiyet meselesinin insanlığın düşünce tarihinde en çok tartışılan ve en karmaşık konu olması, İslâm inanç sistemini ifade eden tevhîd açısından önemli bir hususu teşkil etmesidir.

5. İsbat-ı Vacibü'l-Vücut

Hasan Kâfi eserinin mukaddimesinde insandan en önce ve en son istenen şeyin iman olduğunu, imanın ise ancak Vacibu'l-Vücut olan Allah'ı bilmekle bunun ise ilahi sıfatları isbat ile elde edileceğini söyleyerek⁶³ konuya dikkatleri çekmektedir.

6. Sıfatların İspatı

Sıfatullah meselesinin Kelâm kitaplarındaki yeri ve önemi bağlamında Hasan Kâfi konudan dan müstağni kalmayarak Allah'ın Hayat, İlim, İrade, Kudret, Tekvin, Sem', Basar ve Kelam gibi zatı ile kâim ve ezeli sıfatlarının olduğunu zikreder.⁶⁴ (O, daima yaşayandır. Ondan başka hiçbir Tanrı yoktur.)⁶⁵, (O, her şey'i hakkıyla bilendir)⁶⁶, (Rabbin ne dilerse hakkıyla onu yapandır)⁶⁷, (O, her şey'e hakkıyla kâdirdir)⁶⁸, (Allah, her şeyi yaratandır)⁶⁹, (O, hakkıyla işiten kemâliyle görendir.)⁷⁰ (Allah, Musa'ya da hitap ile konuştu.)⁷¹ Buradan anlaşılıyor ki Hasan Kâfi ilahi sıfatları ispat için Kur'an-ı Kerim ayetlerini kullanmıştır. Aynı zamanda Eş'ariler ve Matürîdîler de Kur'an ayetlerini muhaliflerinin görüşlerini çürütmek için kullanmıştır.

Selbi sıfatlardan bahsederken Vahdaniyet sıfatı üzerinde daha çok durmuş olması Matürîdî'nin Kitabü't-Tevhîd adlı eserinde meseleye yaklaşımı⁷² ile paralellik arzeder.

Sübuti sıfatlardan bahsederken özellikle Kelam sıfatı üzerinde yoğunlaşan Hasan Kâfi, Matürîdî'nin Kitabü't-Tevhîd'inde kullandığı akli delile uygun bir şekilde değerlendirmelerde bulunmuştur.⁷³ Mutezile'nin kelâm sıfatına

63 Süleymaniye Ktp., Hacı Muhmud Efendi, vr. 297. 4 , vr 2B, satır 7. 8. 9, ve vr. 2A satır 1.

64 Süleymaniye Ktp. ,Hacı Mahmud Efendi, nr. 297. 4, vr. 7B, s. 12-13, vr. 8A, s. 1-2-3-4.

65 Ğafir, 40/65.

66 Bakara, 2/29.

67 Hud, 11/107.

68 Maide, 5/120.

69 Zümer, 39/62.

70 İsrâ, 17/1.

71 Nisa, 4/164.

72 el-Matürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 112.

73 el-Matürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 57.

farklı yaklaşımı Kelâm tarihindeki yeri ve önemi açısından çeşitli şekillerde değerlendirilmektedir. Buna göre Mutezile hâdis kelâm anlayışını geliştirirken Kur'an'ın da mahluk olduğu düşüncesine ulaşmıştır.⁷⁴

7. Ru'yetullah Meselesi

Hasan Kâfi, cennet ehlinin ahirette Allah'ı görmesini cennetin bir mükafatı olarak değerlendirmektedir. Kelâm tarihinde tartışıldığı üzere, bu görmenin mahiyetinin nasıl olacağı ile Hasan Kâfi de kalem oynatmıştır. Buna göre Allah'ın zatının tamamı ihata edilemez ve bu görüşün keyfiyeti de tam olarak bilinmez. Konuyla ilgili Sünni gelenekte ru'yetullah için önemli delillerden olan "Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parılayacaktır. Rab'lerine bakacaklardır."⁷⁵ ayetini Hasan Kâfi de kullanılır. e

Ru'yetullah'ın sübutunu savunan kelâmcılar nakli delillerin yanında akli delillerden de yararlanarak⁷⁶ görüşlerini ispat etmeye çalışmışlardır. Hasan Kâfi de aynı şekilde akl-ı selim çerçevesinde Allah Teâlâ'nın görülmesinin imkân dâhilinde olduğunu savunur.⁷⁷.

8. Nübüvvet

Nübüvvetin imkanı nakli ve akli deliller çerçevesinde vücut, hikmet ve lütuf kavramları ile desteklenerek işlenen temel bir meseledir. Nübüvvet ile alakalı olarak Hasan Kâfi, Allah Teâlâ'nın insanlara bir lütuf ve merhamet eseri, müjdeleyici ve uyarıcı, insanların akıl ve mizaç farklılıklarından kaynaklanan din ve dünya işleri ile ilgili ihtiyaçlarını açıklayıcı olarak⁷⁸ peygamberler gönderir. Buna göre peygamberler insanların dini ve dünyevi işleri ile alakalı temel bilgileri onlara haber veren bir elçidir.

Peygamberin Gerekliği hususunu ele alan Hasan Kâfi, "Peygamberlik Allah tarafından bir ihsandır. Kazanılmış bir şey değildir. Bilakis Allah Teâlâ'nın kullarından dilediğine bahşettiği bir şeydir." demiştir. "Allah elçiliğini kime nereye vereceğini en iyi bilendir." ayetini de buna delil göstermiştir.⁷⁹ Son olarak Peygamberlerin kadın, köle ve yalancılardan olmayacağını belirterek⁸⁰ kimlerin Allah'ın elçisi olabileceğini ortaya koymuştur.

Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin delillerini değerlendiren Hasan Kâfi, kelâmcılar tarafından Peygamberlerin sıfatı meselesi denince üzerinde en fazla durulan ismet konusunda şunları söylemiştir: Peygamberlerin hepsi ge-

74 es-Sabunî, *el-Bidaye*, 32.

75 el-Kıyame, 75/22-23.

76 Nureddin Sabunî, *el-Bidâye*, 39.

77 Süleymaniye Ktp. , Hacı Mahmud Efendi, nr. 297. 4, vr. 9B, s. 9-10.

78 Süleymaniye Ktp. , Hacı Mahmud Efendi, nr. 297. 4, vr. 12B, s. 5-6-7.

79 Süleymaniye Ktp. , Hacı Mahmud Efendi, nr. 297. 4, vr. 13B, s. 11. El-Enam, 6/86.

80 a. g. e., vr. 14A, s. 4-5.

tirdikleri mesajda sadıktırlar. Vahiye herhangi bir değişiklik yapmaktan da beridirler. Allah'ın lütfu sayesinde kasten günah işlemekten masumdurlar.⁸¹

Hemen hemen bütün kelâm kitaplarında ve risâle tarzı çalışmalarda yer verilen imamet meselesi, Hasan Kâfi'nin bu risâlesinde de kendine yer bulmuştur. Hasan Kâfi konuyu değerlendirirken ümmetin başında İslam'ın hükümlerini uygulamak, hadleri yerine getirmek, ordu hazırlamak ve sınırları muhafaza etmek gibi işlerin aksama olasılığından dolayı bir imamın bulunmasının vacip derecesinde gördüğünü ifade eder. İmâmet meselesi etrafında meydana gelen tartışmalardan biri olan İmamın Kureyşli olmasının gerekliliği hususunu Hasan Kâfi herhangi bir kritiğe tabi tutmadan eserinde ifade eder.

İmamın tam velayet sahibi olması gerektiğini savunan Hasan Kâfi, imam fâsık olsa da ona isyan etmek ve onu azletmek gerekmediğini savunarak genel sünni düşüncüyü ifade etmiştir. Çünkü selef kendi dönemlerindeki bazı fâsık halifelere karşı bu türden herhangi bir faaliyete girişmemiştir. "Allah'a, Rasulü'ne ve sizden olan ulu'l-emre itaat edin."⁸² ayeti buna delalet eder.⁸³

Daha sonra kabir azabı ile ilgili değerlendirmelere geçen Hasan Kâfi, kıyametin insanlardan günahkârların üzerine kopacağını belirtmiştir. Ahiretin ilk durağı Berzah Âlemi ve insanların ilk karşılaşacağı durum da buradaki suallerdir. Mütekaddimun ve Müteahhirun bütün âlimler kabir azabının ve kabirde bir takım mükâfatların varlığı hususunda icma ettiklerini belirtir. Ayrıca bu konu nasslarda da mevcuttur. "Nihayet onlardan birine ölüm gelip çattığında "Rabbim, beni geri gönder ki boşa geçirdiğim dünyada salih ameller yapayım." der. Hayır, bu onun ağzından çıkan boş bir laftan ibarettir. Onların gerisinde ise yeniden dirilecekleri güne kadar bir berzah vardır."⁸⁴

Kabir azabını inkâr edenlerin ise herhangi bir delilleri yoktur. Onlar sadece akıllarına uzak olduğundan dolayı bunu kabul etmezler. Bu ise bir delil olamaz.⁸⁵

Ele alınan bir başka mesele müminler için ahrette şefaathet edilmesi meselesidir. Ehl-i sünnetin çoğunluğunun şefaathetçi ve şefaathet edilen kişi ya da fiillerin her türlüşünü kabul ettiği bir anlayışı olduğu bilinmektedir. Hadislerde de yer alan şefaathetin hem dünyevî hem uhrevî taraflarının bulunduğu belirtilir.⁸⁶

Hasan Kâfi eserinde nebilerin ve iyi insanların şefaathetinin sabit olduğunu şu ayete dayanarak söyler. "İzni olmadan onun katında kim şefaathet edebilir."⁸⁷ Sabunî'ye göre, Mutezile'nin aksine şefaathet mümkündür. Allah'ın vasıtasız bir

81 Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 297. 4, vr. 12B, 9.

82 en-Nisa, 4/59.

83 Süleymaniye Ktp. , Hacı Mahmud Efendi, nr. 297. 4, vr. 16A, vr, 16B. 17A.

84 el-Müminun, 99-100.

85 Ahmed Mustafa Faysal, *el-Firak ve'l-Mezahibi'l-İslamiyye*, 78.

86 Yusuf Şevki Yavuz, "Şefaathet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 38: 411-412.

87 Süleymaniye Ktp. , Hacı Mahmud Efendi, nr. 297. 4, vr. 22B, s. 8. (Bakara, 2/255).

şekilde affedebileceğini caiz gören Matüridi anlayışı aktaran Sabunî, Allah vasıtasız bir şekilde affedebiliyorsa nebilerin ve hayırlı kimselerin şefaatiyle affetmesi öncelikle kabul edilmesi gerektiğini vurgular. Mutezileye göre af mümkün olmadığından şefaatin bir faidesi yoktur.⁸⁸

Kelâmi problemler arasında yer alan kader ve insanın özgürlüğü ile alakalı olarak kulların fiilleri önemli bir mesele olarak incelenir. Kalam kaynaklarında insanın fiilleri doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Dolaylı fiiller “tevlid” başlığı altında ele alınır. İnsanın doğrudan yaptığı fiiller ise “ef’al-i ibâd” diye nitelendirilen problemi teşkil eder. Eş’ari âlimlerinin çoğunluğuna göre, insanın fiilleri doğrudan doğruya Allah tarafından yaratılır. İnsan, fiil anında kendisinde yaratılan irade ve gücü kullanarak fiilin meydana gelmesine aracılık yapar ve onu kesbeder; böylece fiilin gerçek faili değil kâsibi olur. Çünkü gerçek fâil yaratıcı manasına gelir, insanın ise herhangi bir şey yaratması mümkün değildir.

Mu’tezile âlimlerine göre kul, fiillerini bizzat kendi irade ve gücüyle yapar. İnsanı, fiillerini kendi irade ve gücüyle yapacak şekilde yaratan yine Allah olduğu için, ona herhangi bir müdahalede bulunulmaz. Matüridî âlimlerinin çoğunluğuna göre insanlara ait fiillerin aslı Allah’ın kudretiyle; iman-küfür, itaat-isyân, hayır-şer gibi vasıfları ise insanın kudretiyle meydana gelir. Bu sebeple fiili yaratan Allah, kesbeden ve yapan ise insandır.⁸⁹

Hasan Kâfî ef’al-ı ibâd’ı işlerken, kulların fiillerinin hepsinin Allah’ın yaratmasıyla olduğunu söyleyerek bir başlangıç yapar. Bunu ise şu ayetlere dayandırır: “Allah sizi ve yapmakta olduklarınızı yarattı.”⁹⁰ “Allah her şeyin yaratıcısıdır.”⁹¹

Fiiller ihtiyari olduğu zaman kul onunla cezalandırılır veya sevabı hak eder. Allah yaratıcı, kul ise kesb edendir. Makdur olan bir şey iki farklı kudretin aynı oranda etki etmesiyle değil, değişik vecheleri ile ortaya çıkar.⁹² Ehl-i Sünnet kulların fiillerinin ve diğer canlıların fiillerinin Allah tarafından yaratılmış olduğunu söyler. Onu vücuda getiren Allah’tan başka kimse yoktur. Bu fiiller ister madde (ayn) olsun isterse onun taşıdığı vasıf (araz) olsun. Sahabe ve tabiin de bu görüş üzeredirler.⁹³

Kesb, failine zarar veya fayda vererek geri dönen fiillerdir. Allah’ın şu ayeti konuyu açıklığa kavuşturuyor. “Herkesin yapacağı hayır kendine, yaptığı şer de kendinedir.”⁹⁴

88 Nureddin Sabunî, *el-Bidaye*, 81.

89 Mustafa Sait Yazıcıoğlu, “Fiil” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 13: 59-64.

90 es-Saffat, 37/96.

91 ez-Zümer, 39/62.

92 Süleymaniye Ktp. , Hacı Mahmud Efendi, nr. 297. 4, vr. 22B, s. 6-12.

93 Nureddin Sabunî, *el-Bidaye*, 64.

94 Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, nr. 297. 4, vr. 22B, s. 1-2-3. (el-Bakara, 2/285).

Hasan Kâfi'nin bir kelâm konusu olarak ele aldığı ecel; Allah tarafından her canlı için önceden takdir edilen hayat süresi ve bu sürenin sonu olan ölüm vakti anlamına gelmektedir.

Ecel meselesi kelâm âlimleri arasında tartışılan önemli konulardan biridir ve kader problemiyle ilgilidir. İlk defa Mu'tezile âlimleri eceli tartışma konusu haline getirmişlerdir.

Hasan Kâfi, iki ayrı ecelin mümkün olmadığını sadece bir ecelin bulunduğunu ve bunun ölüm yoluyla gerçekleşeceğini söyler. Ölüm, ölüyle kaim olup Allah tarafından yaratılmaktadır. O ölümü de hayatı da yaratandır.⁹⁵ Maktul eceliyle ölmüştür. Katl fiili, kâtilin fiili olup halkî değil kesbîdir. Dövülen kişinin dövüldükten sonra hissettiği acı gibidir.⁹⁶

Genellikle ecel konusu ile birlikte ele alın "rızık meselesi" ile ilgili olarak Hasan Kâfi, rızık Allah'ın canlılara yaşamaları için bahşetmiş olduğu şeyler olarak tanımlar. Bu görüşünü de "yeryüzünde yürüyen her canlının rızıkı, yalnızca Allah üzerindedir"⁹⁷ âyetine dayandırır.

Rızık helal ve haram diye ayrılmayacağını, ikisini de kapsadığını ifade eden Hasan Kâfi, bir kimsenin başkasının rızıkını yemesi veya başkasının da onun rızıkını yemesi tasavvur edilemez.⁹⁸ Onun dile getirdiği rızıkla ilgili kanaat aynı zamanda Ehl-i Sünnet'in görüşünü yansıtmaktadır. Mutezile'ye göre haram, rızık değildir. Bu ihtilafın kaynağı aslında rızık diye isimlendirilmeye dayanmaktadır. Sünni gelenekte rızık, tüm canlıların kendisinden beslendiği şeyin adı olarak kabul edilirken, Mutezile'ye göre sadece meşru olarak canlının mülkiyetine giren şey⁹⁹ olarak değerlendirilir.

Sonuç

İslam Medeniyeti'nin sancağını Müslüman âlimler asırlardır taşımaktadır. Bu âlimler arasında din ve dünya ilimlerini bütün boyutlarıyla cemedan âlimler İslâm bilim tarihinde yerlerini almışlardır. Astronomi, tıp ve İslamî İlimleri aynı anda kendinde toplayan pek çok âlimin eserleri bugün elimizde bulunmaktadır. Kendi dönemlerinde önemli bir boşluğu dolduran bu çalışmaların günümüze de ışık tuttuğu inkâr edilemez bir gerçekliktir.

İlim hayatımızda İslâm bilginlerinin yeri ve önemi büyüktür. Bununla birlikte bu bilginlerden bazıları hiç tanınmazken, bir kısmı ise bilinse bile yeteri derecede sayılamamaktadır. Bu bağlamda ismi yeteri kadar zikredilmeyen âlimlerden birinin ilmi şahsiyetini ve eserini ortaya çıkarmak, ilim dünyasının istifadesine

95 el-Mülk, 67/2.

96 Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 297. 4, vr. 22B, s. 11-12-13 ve 23A, s. 1.

97 Hud, 11/6.

98 Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 297. 4, vr. 23A, s. 2-3-4-5.

99 Nureddin Sabunî, *el-Bidaye*, 74.

sunmak oldukça kıymetli bir gayret olarak değerlendirilmektedir. Ciddi araştırmalar ve istişareler sonucunda araştırmaya karar verilen eser, Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmuş olup, herhangi bir çalışmaya konu edilmemiş olan Hasan Kâfî'ye ait "Ravzâtu'l-Cennât fî Usûli'l-İtikadât" adlı yazmadır.

Kelam, fıkıh, dil, mantık, siyaset gibi birçok ilimleri cemettiği anlaşılan Hasan Kâfî'nin eserinin bir mukaddime, sekiz bölüm ve sonunda da bir hatimeden oluştuğu görülmektedir.

Her bölümde bir iman şartından herhangi bir başlangıç yapmadan ve diğer kelam ulemasının görüşlerini zikretmeden bahseden Hasan Kâfî, görüşlerine delil olacak ayet ve hadis gibi nakli delillerle birlikte zaman zaman akli delillere de önem verdiğini göstermektedir. Dil ve üslup bakımından risale, gayet düzgün ifadelerle sahip ve anlaşılabilirlik açısından açık olduğunu ifade etmek gerekir.

İslâm itikadı açısından imân konusu Kelâm ilminin ana konusunu teşkil eder. Bu imânı ifade eden tevhîd düşüncesi İslâmı diğer dinlerden ayıran en kuvvetli unsurdur. Hasan Kâfî eserinin daha mukaddime bölümünde bu noktaya dikkat çekerek Vacibu'l-Vücûd'dan bahsetmiştir. Bu bağlamda ona göre insandan en önce ve en son istenen şeyin iman olduğunu, imanın ise ancak Vacibu'l-Vücûd olan Allah'ı bilmekle yani ilahi sıfatları isbat ile elde edileceğini söylerken Kelâm problemleri arasında yer alan sıfatların aslında ilahî zâtı kulların idrakine uygun hale getiren bir yönü olduğuna dikkat çekmiştir. Bu algı ile birlikte meseleyi tevhîde aykırı bir çizgiye getirmeden tevhîd ilkesini koruyarak inanılması gerektiğini de eklemektedir. Bu kapsamda Hasan Kâfî'nin Allah'ın sıfatları hususunda naklî delillere aklî delillerden daha fazla itimad ettiği görülmektedir. Öte yandan az da olsa aklî delillere başvurduğu da söz konusu olmaktadır.

Sıfatların anlaşılması meselesi Kelâmı açıdan önemli bir husustur. Bu bağlamda en çok vurgulanan yönüyle "Allah Teâlâ kendisi vasıflandırılmadan önce de bu sıfatlarla muttasıf" olma formülünü kuvvetli bir şekilde ifade etmeyi ihmal etmemiştir. Sıfatların kadim veya hâdis olması noktasında sıfatların kadim olması taalluk ettiği şeylerin de kadim olmasını gerektirmez. Çünkü yaratma yaratılımdan ayrıdır.

Sıfâtullah meselesinde önemli bir problem olan ta'til/teşbih hususları da Hasan Kâfî'nin gündeminde yerini bulmuştur. Eserinde teşbihin reddi hususunda Allah'ın dışındaki her şeyin yaratılmış olmasından dolayı O'nun herhangi bir mislinin olmayacağını söyleyerek tevhîd düşüncesini savunduğunu göstermiştir.

İslâm kelâmında Usûl-i Selâse içinde aslında bir yeri olmayan imâmet/hilâfet meselesinde Hasan Kâfî'nin kendisini müstağni görmediği anlaşılmaktadır.

Hasan Kâfi gibi bazı kelâm bilginlerinin, Eş'arî-Matüridî çizgiye göre hareket ettikleri bilinen bir gerçektir. Müellifimizin Hanefî ve Maturidî mezheplerini benimsemesinden dolayı "Ravzâtu'l-Cennât fî Usûli'l-İtikâdât" adlı eserinde Ebu Hanife ve Ebu Mansur el-Matüridî'nin görüşlerini öne çıkarmakla birlikte, Kelam ekolleri açısından genel değerlendirmeler de yapmaktadır. Örneğin imân-islâm kavramlarını tahlil ederken İmam Maturidî gibi, İman ve İslam'ı; âdem, insan ve adam kelimelerinde olduğu gibi lafızları farklı ama mana bakımından ikisinin de aynı anlama geldiğini savunur.

Yine takip ettiği çizgiye uygun olarak imanda istisna meselesine de değinmektedir; Mü'minin imanında en ufak bir şüpheye düşmemesi gerektiğinden hareketle tamamen Matüridîlerin görüşüne uygun davranmıştır.

Hasan Kâfi, imân konularıyla ilgili olarak avamın imanı ile alakalı bazı hususlara da değinmiştir. Ancak diğer konulara göre bu meselede daha yüzeysel bir değinmeyle geçiştirerek bu konuda İmam Matüridî çizgisinde vurgulanan avamın imanının sahih olduğunda icma ettiklerine vurgu yapmıştır.

Allah'a İman konusu Hasan Kâfi'nin eserinde en çok yer verdiği konulardandır. Bu konuda birçok tafsilatlı kelâmî meselelere girmiş, aklî ve naklî pek çok delil sunmuştur. Bunun sebebi ulûhiyet meselesinin insanlığın düşünce tarihinde en çok tartışılan ve en karmaşık konu olmasıdır.

Kelam sıfatına müteallik meselelere de değinen Hasan Kâfi bu sıfat için bazı aklî ve naklî deliller zikrederek görüşlerini desteklemiştir. Ru'yetullah meselesine de değinen Hasan Kâfi eserinde Cennet ehlinin ahirette Allah'ı görmesinin mü'minler için mükafat olmasına dikkat çeker. Fakat Allah'ın zatının tamamının ihata edilemeyeceği ve bu görmenin keyfiyetinin bilinmeyeceğini söyleyerek klasik Ehl-i Sünnet görüşünü zikretmiştir.

Hasan Kâfi kitabında peygamberliğin gerekliliği konusuna da değinerek Peygamberliğin insanlar için bir ihsan ve lütuf olmasına dikkat çeker. Ayrıca kazanılmış bir şey olmayıp bilakis Allah Teâlâ'nın kullarından dilediğine bahşettiği bir şey olduğunu söyler. Kadın, köle ve yalancılardan Peygamber olmayacağını belirten Hasan Kâfi, Peygamberin erkek olmasını şart koşarak Matüridî çizgide devam ettiğini göstermektedir. Peygamberlerin sıfatları arasında en fazla tartışma konusu olan ismet ile ilgili olarak Hasan Kâfi, Peygamberlerin hepsi getirdikleri mesaja sadıktırlar diyerek Allah'ın lütfu sayesinde kasten günah işlemekten masum olduklarını vurgulamaktadır.

Hasan Kâfi kulların fiillerinin hepsinin Allah'ın yaratmasıyla olduğunu söyler. Fiiller kulların ihtiyarına ve iradesine dayanıyorsa ceza veya sevap verilmesi ilahi adaletin bir gereğidir. Allah yaratıcı, kulun ise kesbeden olduğu bir ortamda, makdur olan bir şey iki farklı kadirin etkisiyle ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- AHMED MUSTAFA FAYSAL. *el-Furuk ve'l-Mezahibu'l-İslamiyye*, Sabuni Yay. I. Baskı, 2010.
- AKHİSARÎ, Hasan Kâfi. *Ravzatu'l-Cennât Fî Usûli'l-İtikâdât*, Hacı Mahmud Efendi, nr. 297. 4 Süleymaniye Kütüphanesi; Bayezid nr. 2800, 3240 Beyazıt Devlet Kütüphanesi; Ali Emiri Efendi, nr. 1354,4343, Millet kütüphanesi.
- ARUÇI, Muhammed. "Hasan Kâfi Akhisari" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16. İstanbul, 1994.
- EL-BAGDADÎ, İsmail Paşa. *İzâhu'l-Meknun*, İstanbul: Vekaletü'l Mearif, 1945.
----- *Hediyetu'l-Arifin*, İstanbul: Vekaletü'l Mearif, 1951.
- EL-BAGDADÎ, Ebu Mansur Abdulkahir b. Zahir et-Temimi. *Usûli'd-Din*, II. Baskı, Beyrut: 1980.
----- *el-Fark Beyne'l-Firak*, thk. Muhammed Fethi'n-Nadi, I. Baskı. İskenderiye: Selam Yay., 2010.
- EL-CÛRCÂNÎ, Ebü'lhasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammad b. Ali. *et-Ta'rifat*, İstanbul: el-Hac Halil Efendi Mat, tsz.
- EBÛ HANÎFE, Nu'man ibn-i Sâbit ibn Zevta. *el-Fıkhü 'l-Ekber*, Hindistan: Meclisu Dairat'ül-Maarifi'l-nizamiyye, h. 1321.
- EBU'L-FETH EŞ-ŞEHRİSTANÎ. *el-Milel ve'n-Nihal*, I. baskı, Beyrut: İbni Hazm Yay. t.y. 2005.
- İBN HAZM, Muhammed b. Ali b. Saîd ez-Zahiri. *el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehva 'n-Nihal*, Kahire: Sabih Yay., 1964.
- İBN MANZUR, Cemaluddin Muhammed. *Lisan'ül-Arab*, Beyrut: 1968.
- EL-İSFAHÂNÎ, el-Huseyn b. Muhammed er-Râgıb. *el-Müfredat fî Garîbi'l-Kur'ân*, İstanbul: 1986.
- KADI ABDULCEBBÂR. *Şerhu Usûli'd-Din*, thk. Abdulkerim Osman, Kahire: Vehbe Yay. 1965.
- KEHHÂLE, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-müellifin*, Mektebetü'l Müsenna, Beyrut: el-Muthana Yay., tsz.
- EL-KESTELÎ, Muslihuddin Mustafa. *Haşiyetü'l-Kesteli Ala Şerhi'l-Akaidi*, İstanbul: Bahar Matbaası, 1963.
- EL-MAKDÎSÎ, Muhammed b. Muhammed b. Ebi Bekr b. Ali b. Ebi Şerif Kemâleddin. *el-Müsamere Şerhü'l-Müsayere fî'l-Akaidi'l-Münciye fî'l-Ahire*, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002/1423.
- EL-MATURİDÎ, Muhammed bin Mahmud Ebu Mansur al-Semerkindî. *Kitabu't-Tevhid*, thk. Bekir Topaloğlu, Muhammad Aruçi, İstanbul: el-İrşad Yay. 2007.
- EL-MENAVÎ, Zeynüddin Muhammed Abdurrauf. *Feyzü'l-Kadir Şerhu'l-Camiu's-Sağir*, Beyrut: Darül-Maarif.
- EN-NESEFÎ, Ebu'l-Muin Meymun b. Muhammed. *et-Temhid fi Usuli'd-Din*, thk. Abdulhayy Kabil, Kahire: 1408/1987.
- En-Nesefi, Ebu'l-Muin. *Tabsiratü'l-Edille*, Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah kısmı, nr.1128.
- EN-NU'MAN b. Muhammed. *Esasu't-Te'vil*, Beyrut: Amir Tamir Yay. 1960.
- ER-RAZÎ, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin. *Muhasselü'l-Efkari'l-Mutekaddimin ve'l-Müteahhirin*, Kahire: Hüseyiniyyetü'l-Mısıriyye Yay. h.1323.
----- *Muhtaru's-Sihah*, thk. Mahmud Hatır, Beyrut: 1415/1995.

- ES-SABUNÎ, Nureddin. *el-Bidaye fî Usûli'd-Din*, thk. Bekir Topaloğlu, 9. baskı, İstanbul, 2011.
- ŞEHRİSTANÎ, Ebû'l-Feth Taceddin b. Abdülkerim. *Nihayetü'l-İkdam*, thk. Alferd Guillaume, London: 1934.
- ET-TAFTAZANÎ, Sa'düddin. *Şerhu'l-Akaidi'n-Nesefiyye*, I. Baskı, Bağdat: el-Muthan Yay., 1329.
- ET-TEHÂNEVÎ: Muhammed b. A'la b. Ali el-Faruki el-Hanefi. *Keşşâfu İstilâhâti'l-Funûn*, İstanbul: Calcuta 1854 den Ofset, 1404/1984.
- WATT. Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* çev. Ethem Ruhi Fırlalı, III. Baskı, Ankara: Sarkaç Yayınları, 2010.
- YAVUZ, Yusuf Şevki. "Şefaât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: XXX-VII.
- YAZICIOĞLU, Mustafa Sait. "Fiil", İstanbul. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XIII, 1987.
- ZİRİKLÎ, Hayreddin. *el-A'lâm*, 2 baskı, Kahire: 1954–1959

